

Székely Gábor új könyvéről*

Székely Gábor, a nemzetközi kapcsolatok régi kutatója új könyvvel jelentkezik. A terjedelmes monográfia címe *Hitler, Sztálin, Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború*. Erről a témáról sokat írtak, Székely, felhasználva a bőséges irodalmat, mégis tud újat mondani. Ami alaptételét illeti, azt magam, mint az első világháború és következményei szakértője, vitathatatlannak tartom: az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer nemhogy megoldotta volna a háborút kiváltó problémákat, inkább még újakat is generált. Ez általánosan elfogadott, az azonban nem, s Székely erre helyezi a hangsúlyt, hogy Franciaország volt a béke legnagyobb vesztese, s Németország geopolitikai helyzete lett minden korábbinál kedvezőbb: határaitól, a meggyengült Franciaországot leszámítva, eltűntek a nagyhatalmak.

A kötet különlegessége, hogy nem a már jól ismert fényképekkel-képekkel illusztrálja a mondandót, hanem mintegy ötven, röviden be is mutatott művész majd kilencven korabeli kitűnő karikatúrájával.

A győztesek által létrehozott Népszövetség nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mi több, alig tett hatékony lépéseket a békerendszer megszilárdítására. A győztesek végtelen önhittségükben egy ideig nem is számoltak az új világháború bekövetkeztével ilyen rövid idő alatt. Sőt, szövetségük még csak

* SZÉKELY Gábor: *Hitler, Sztálin, Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború*. Volos Kiadó, Budapest, 2019. 482 p.

látszatra sem maradt fenn. Olaszország elégedetlen volt a kapott zsákmánnyal, Japán új útra lépett, s végül mindketten a vesztes oldalára álltak; az Egyesült Államok elégedetlen volt a békeszerződésekkel, s mérsékeltlen érdekelt távoli megfigyelőként szemlélte az új, egyelőre európai konfliktust; Oroszország a háború befejezése előtt kilépett a szövetségből, s már a béketárgyalásokra sem hívták meg. Így az eleve ingatag békerendszer védelme az öt győztes közül kettőre: Franciaországra és Nagy-Britanniára maradt; az ő együttműködésük erre a feladatra eleve kevés volt.

Székely aránylag röviden tér ki ezekre az előzményekre, hogy annál nagyobb alapossággal és részletességgel ismertesse az 1930-as évek elejére kialakult új krízishelyzetet. Adottnak veszi tehát, hogy az új háborús veszély elhárítása Franciaországra és Britanniára hárult. Hogy erre képesek lehettek volna, azt eleve fel sem tételezi, s ebben csak egyetérthetünk vele. Székely pozitívuma, hogy a nyugati irodalom alapos felhasználása és elemzése mellett nyomon követi a legújabb orosz irodalmat és a soká elhallgatott dokumentumok publikálását is: ezeket nálunk kevéssé ismerik.

Székely könyvének erőssége, hogy a történész feladatát teljesíti, amikor azzal foglalkozik, ami volt, s nem ábrándozik arról, ami lehetett volna. Hadd utaljak mégis két olyan lehetőségre, ami jó vagy rossz irányban változtathatót volna a harmincas évekre kialakult helyzeten. Utólag nézve egészen természetes, hogy az erős és militarista Németország nem nyugodott bele a vereségbe, amikor régi ellenfeleinek csak egy részével állt szemben, Franciaország és Britannia mégsem benne látták a fő veszélyt, hanem Szovjet-Oroszországban, amely pedig már lemondott expanzív, világhatalmi álmairól és szívesen közeledett volna legalább Franciaországhoz, sőt a Népszövetségbe is bekéredzkedett. Az orosz expanziótól való félelem, mint Székely is kifejti, komoly ok nélkül uralkodott a nyugati prognózisokban, s még ma is kísért, miután a Szovjetunió megszűnt.

A másik lehetőség, ha az első világháború nagy veszteségeinek egyike, Törökország megpróbál hasznot húzni az új konfliktusból, s ráteszi a kezét például a szinte védtelen Szíriára. Nem tett

ilyet – beérte kisebb, még 1923-ban elért korrekcióval, s kimaradt a második világháborúból.

Hitler hatalomra jutása legalább a közvetlenül veszélyeztetett Franciaországot felébresztette: ha nem is tett meg mindent a háborús veszély elhárítására, de igyekezett összefogni a lehetséges szövetségesekkel Hitler ellen. A brit külpolitika azonban bizonytalanul taktikázott: nem ismerte fel eléggé, hogy Hitler mindenképpen revansot akar, és egészen 1940-ig, tehát Churchill kormányalakításáig nem volt hajlandó szövetkezni Hitler ellen a Szovjetunióval. Székely keveset foglalkozik az 1937-ig kormányzó Baldwin-kabinettel, amelynek politikája lényegében nem különbözött utódjától, Chamberlainétól, de legalább számolt a második világháború lehetőségével. Ezért is ragaszkodott VIII. Edward lemondatásához a trónról. (A köztudatban a lemondás okaként Edward rangon aluli házassága él, de nem kevésbé volt fontos, hogy Baldwin nem bízott királya határozott náciellenességében egy háborús konfliktus esetén).

Miután a helyzet 1937–1938-ban érett meg a döntésre, Székely, szerintem is indokoltan, Chamberlaint és kormányát látja a fő felelősnek, amiért Nagy-Britannia a háború kitöréséig kivihetetlen kombinációkkal kísérletezett, s nem volt hajlandó ezekbe legalább bevonni a Szovjetuniót: s a háború kezdetén is csak védekező stratégiát folytatott, beérve Franciaország nem elég aktív támogatásával. Mint Székely írja, az angollal ellentétben a francia diplomácia már 1934–1935-ben meg volt győződve arról, „ami Berlin számára már jó tíz évvel korábban világos volt, hogy a szovjet vezetés már lemondott a »világforradalomról«, s lépéseit nem a »forradalom exportja«, hanem saját biztonsági rendszerének kiépítése vezérli”. Talán hangsúlyosabban hozzátehetne volna: ennél többről volt szó, Sztálin külpolitikája a harmincas évek végére nemcsak a „világforradalomról” mondott le, de a cárizmus külpolitikai preferenciáihoz közeledett, így az 1917-es forradalom után feladott orosz birodalmi területek visszaszerzése is csábító lehetett számára.

Könyvének egyik érdekessége a harmincas évek lengyel külpolitikájának alapos vizsgálata. Lengyelországnak oka volt félni a német agressziótól, de – más érdekelt országoktól eltérően

rően – joggal tarthatott attól: a szovjet vezetés nem felejtette el, hogy Lengyelország, annak idején kihasználva a forradalmi Oroszország nehéz helyzetét, elfoglalt több millió orosz, illetve ukrán által lakott nagy határterületet. Ezért sem volt kapható arra, hogy részt vegyen olyan szövetségben, amelynek a Szovjetunió is résztvevője. Míg az irodalomban Lengyelország főleg mint a második világháború áldozata szerepel, Székely megmutatja az érem másik oldalát is – Lengyelország Teschen megszállásával 1938 októberében részt vett Csehszlovákia felosztásában, és a lehetőségek közé tartozott egy oroszellenes német–lengyel közeledés. Ezzel a kétfelé nyitott politikával csak 1939 márciusában szakított, miután Britannia és Franciaország garantálta a lengyel határok védelmét.

A könyv ismerteti Rooseveltt Amerikájának sajátos passzív pozícióját, amely így is egyértelműbb volt, mint Chamberlainé: a „kristályéjszaka” után, 1938 novemberében visszahívta berlini követét, és csak ügyvivői szinten képviseltette az Államokat, viszont a háború kitörése után ismét megerősítette az Amerika semlegességét leszögező törvényt.

Fontos része a könyvnek, amely alaposan elemzi az angol–francia–szovjet kapcsolat nehézkes előrehaladását 1939 folyamán. A háborús veszélyt ugyan már felismerték ez év elején, fokozták a fegyverkezést, Franciaországban újra bevezették az általános hadkötelezettséget, de míg tisztában voltak azzal, hogy elmaradtak a fegyverkezésben Németországgal szemben és ezért szükségük van a Vörös Hadseregre, Chamberlain igazi szövetséget el sem tudott képzelni, mindvégig reménykedett abban, hogy országa kimaradhat a háborúból. Márpedig Hitler ellen nem volt elég a pusztán katonai szövetség – mint például 1914-ben a cárral, akinek eltérő rendszerétől el tudtak tekinteni. Ennek ellenére 1939 áprilisában megkezdődtek a tárgyalások egy angol–szovjet katonai szövetségről.

A máig elterjedt nézettel szemben, hogy a Molotov–Ribbentrop-paktum a diplomáciában is olyan megdöbbenést keltett, mint a közvéleményben, Székely kiemeli: „A britek és franciák látták Sztálin és Hitler megegyezésének a lehetőségét, sőt annak következményeivel is jórészt tisztában voltak.

Tartottak tőle, azonban nem számoltak vele komolyan.” Ez a finom fogalmazás magyarázza a Nyugat zavarát, amikor erre a lépésre hirtelen sor került.

Britannia és Franciaország áprilisban garantálták Lengyelország, Románia és Görögország határait, és jónéven vették volna, ha ezt Moszkva is megteszi, de katonai szövetségről utóbbival továbbra sem tárgyaltak (bár Párizson nem múlt volna). Litvinov szovjet külügyi népbiztos közeledési próbálkozásaira kitérő választ adtak. Székely elutasítja a feltételezést, hogy a zsidó származású Litvinov leváltása május elején már a Molotov–Ribbentrop-paktum lehetővé tételét szolgálta volna.

Végre május 17-én kezdett Vansittart brit külügyminiszter-helyettes – mint hangsúlyozta, lényegileg csak informális – tárgyalást Majszkij londoni szovjet követtel. Vansittart felajánlott egy olyan megállapodást, hogy agresszió esetén Anglia, Franciaország és a Szovjetunió „minden támogatást megad a másiknak, amennyire erejéből telik”. Ez tehát nem jelentett kimondottan katonai közbelépést. Ugyanakkor elsősorban Lengyelország és Románia határait kívánták garantálni. Majszkij május 19-én közölte Vansittarttal, hogy a szovjet kormány kész tárgyalni a kölcsönös támogatásról, de nem fogadhatja el az olyan feltételeket, hogy először garantálják a lengyel és román határokat. (Ezt a szovjet kormány azért sem tehetette meg, mert az első világháború után ezek az államok egyszerűen einstandoltak nagy orosz területeket, s ezt a Szovjetunió sohasem ismerte el.)

A brit szakértők a kormánynak adott véleményükben elismerték, hogy a közölt elképzelés hátrányos a Szovjetunió számára, míg a francia álláspont megértőbb és viszonylag elfogadhatóbb volt. Székely részletesen ismerteti a tárgyalásokat, amelyeket ezután a moszkvai brit és francia követ folytatott az új szovjet külügyi népbiztossal, Molotovval. Ők megértőbbek voltak, mint Chamberlain és hívei, és június közepén Chamberlain Moszkvába küldte Stranget, a Foreign Office osztályvezetőjét, hogy bekapcsolódjon a tárgyalásokba. Ezekről Hitler is értesült, ha nem is részletesen. Miután Sztálin elégedetlen volt a tárgyalások lassúságával, az 1939. június 29-i *Pravdá*ban megjelen-

tetett egy Zsdánov által jegyzett, de nyilván a „hozjái” által inspirált cikket, amely finoman utalt arra, hogy Moszkvában több megoldást is lehetségesnek látnak. Ezt a célzást Hitler hamarabb értette meg, mint Chamberlain.

Székely alaposan ismerteti és magyarázza a további tárgyalásokat, majd a Molotov–Ribbentrop-paktumot. Először közli magyar nyelven a paktum aláírásának éjszakáján a Kremlben tartott fogadás dokumentumát. Ehhez csak annyit tennék hozzá: ma is általános felháborodást kelt, hogy a kommunista Sztálin hogy egyezhetett ki, még ha ideiglenesen is, a nációkkal. A felháborodást osztva a magam részéről az 1939-es Sztálint inkább tekintem az orosz nagyhatalmi érdekek képviselőjének, mint kommunistának; ezt ő és utódai többször is tettekkel igazolták.

Hajdu Tibor